

УДК 008:001.8

ЗНАЧЕННЄВІ ДОМІНАНТИ В ТЕОРІЇ КУЛЬТУРИ

кандидат історичних наук, Петруня-Пилявська Н. А.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
Україна, м. Івано-Франківськ

У статті розглянуто проблематику історії та теорії культури у контексті значеннєвих домінант. Висвітлено сучасні концепції про культуру як про науку, що спираються на тривалу традицію філософських, теоретико-методологічних та історичних досліджень. Подано концептуальний аналіз значеннєвих домінант у теорії культури, логіку їхнього формування. Складено науково обґрунтовану думку про сучасні трактування культури в єдності її сутності та існування. Проаналізовано принципи формоутворення, систему способів вираження, якими користується теорія культури, мовленнєву, стилістичну особливість культури різних історичних епох.

Ключові слова: значеннєві домінанти, тріади визначень, теорія культури, історія культури, культурно-історичний розвиток.

*кандидат исторических наук, Петруня-Пилявская Н. А.
Смысловые доминанты в теории культуры / Ивано-Франковский
национальный технический университет нефти и газа, Украина, г.
Ивано-Франковск*

В статье рассмотрено проблематику истории и теории культуры в контексте смысловых доминант. Освещены современные концепции о культуре как о науке, которая основывается на традициях философских, теоретико-методологических и исторических исследований. Подано

концептуальный анализ смысловых доминант в теории культуры, логику их формирования. Сделаны научно обоснованные выводы о современных определениях культуры в единстве ее сущности и формирования и развития. Проанализированы принципы формообразования, система способов выражения, которые использует теория культуры, речевая, стилистическая особенности культуры различных исторических эпох.

Ключевые слова: смысловые доминанты, триады определений, теория культуры, история культуры, культурно-историческое развитие.

*Candidate of Historical Sciences, N. A. Petrunia-Pilyavskaya
Semantic dominants in the theory of culture / Ivano-Frankivsk National
Technical University of Oil and Gas, Ukraine, Ivano-Frankivsk city*

The article considers the problematics of the history and theory of culture in the context of semantic dominants. The modern concepts of culture as a science, which is based on the traditions of philosophical, theoretical, methodological and historical research, are highlighted. A conceptual analysis of semantic dominants in the theory of culture, the logic of their formation is presented. Scientifically based conclusions on modern definitions of culture in the unity of its essence and formation and development are made. The principles of shaping, the system of ways of expression that are used by the theory of culture, speech, stylistic features of culture of different historical eras are analyzed.

Key words: semantic dominants, triad of definitions, cultural theory, cultural history, cultural and historical development.

Вступ. Культурологія як галузь знань, що тісно переплітається з дослідженням духовної культури суспільства, відрізняється своєрідністю і специфічною методологією, особливістю гуманітарного

знання. Культурологія як наука заснована на філософському осягненні сутності культури, яка покликана формувати уявлення про те, що таке культура, у чому полягає її своєрідність культурно-історичного розвитку.

Сучасні концепції про культуру як про науку спираються на тривалу традицію філософських, теоретико-методологічних та історичних досліджень [8]. Культурологічне знання, як названо у неокантіанстві, зараховують до «наук про дух», тобто сучасною мовою – до галузі гуманітарних дисциплін, таких, що належать до суспільних наук, які об'єктом вивчення обрали людину та її культуру.

Культурологія як суспільна наука спирається у методології на індивідуалізацію, досліджує не лише загальне, а й індивідуально неповторне у духовному житті людини і суспільства. Якщо природничі науки намагаються виділити об'єктом вивчення навколишній світ, природу в її власних закономірностях, то культурологія досліджує світ людини, долучає суб'єкта, який пізнає та освоює світ, до власного предмета вивчення. Якщо критерій істини для природничих наук є точність, однозначність визначень, чіткість законів, підтверджених практикою, для культурології критерій істини – глибинність, уміння осягнути зміст і наповнення складних і суперечливих явищ, пов'язаних із «духом людини». Результатом пізнання для природничих наук стають знання, факти, тоді як культурологія оперує варіативністю, інтерпретуючи події та явища, спрямовуючи дослідницькі зусилля на пошук сенсу, на розуміння того, що відбувається з духовним світом людини і суспільства у різні історичні періоди.

Культурологія спирається на філософію, філософське уявлення про сутність культури. Теорія культури – найважливіша складова філософського знання. Концепція культури ґрунтується також на теоретичних і практичних напрацюваннях психології, соціології, історії.

Теоретичне знання, поняття і проблеми, що розглядаються в рамках теорії культури, стають ключем до історико-культурного аналізу, допомагаючи побачити в різноманітті подробиць, пов'язаних з історичним розвитком окремих галузей культури (науки, економіки, політики, права, релігії, моралі, педагогіки, мистецтва), типологічні особливості, смислові домінанти, закономірності, властиві найважливішим етапам історико-культурного процесу [3]. Культурологія, таким чином, тісно пов'язана з основними гуманітарними науками. Отже, основну увагу в нашому дослідженні ми приділимо проблематиці теорії культури.

Однією із проблем дослідження культурології можна назвати те, що з великого масиву наукових доробків, монографій, підручників, навчальних посібників, присвячених вивченню культури, як правило, не виділяється чи навіть нехтуються теоретико-методологічні питання, викладаючи матеріал чи результати досліджень суто в історичному аспекті, або перераховуються наявні філософські підходи до визначення культури, не намагаючись навіть дати чітке й однозначне визначення про сутність культури, не беручи до уваги напрацювання в дослідженні проблематики теорії культури.

Формулювання мети статті і завдань. Метою статті є концептуальний аналіз значеннєвих домінант у теорії культури, логіки формування і розвитку філософії культури. Завдання дослідження – скласти науково обґрунтовану думку про сучасні трактування культури в єдності її сутності та існування, простежити парадоксальність того світу культури, в якому існує людство і який людина створює з прадавніх часів.

Виклад основного матеріалу статті. Вивчення історії культури вимагає звернення до величезного емпіричного матеріалу. У більшості досліджень з культурології та теорії культури робиться

акцент саме на такий дослідний матеріал, на максимальну інформаційну насиченість викладу без спроби систематизації. Кожен етап історії культури має власну специфіку, типологічні особливості, класифікацію, термінологічний апарат та ін. В основі цієї специфіки покладено такі аспекти-виміри:

- цілісність картини світу, єдине уявлення про світобудову, час, простір, співвідношення світу і людини;

- образ людини, уявлення про те, які вимоги ставить культура до людини, наскільки розвиненим і ціннісним для культури є особистісне начало, які домінують риси індивідуума;

- принципи формоутворення, система способів вираження, якими користується культура, мовленнєва, стилістична особливість культури.

Ґрунтуючись на поставлених завданнях нашого дослідження, простежимо взаємозв'язок згаданих вище рівнів культури на основних історичних етапах розвитку.

Щоб скласти цілісне уявлення про самотність, специфіку, типологічні риси кожного етапу історії культури, ми спробували виділити значеннєві домінанти (тріади) понять, які дозволять проаналізувати кожен з історичних періодів.

Отже, розвинені форми культури можна знайти у рамках найдавніших цивілізацій Сходу: Єгипет, Месопотамія, Індія, Китай. Це локальні культури, замкнені, які не виходять за певні територіальні межі, це культури – застигли у непорушності власних засад і традицій.

Беручи до уваги варіативність характерологічних особливостей культури Давнього Сходу, варто наголосити на такій їхній специфіці, як прагнення до жорсткої централізації, ієрархічності, потужної релігійної основи і панування суворих канонів у культурі, зокрема у мистецтві. Символічним втіленням культури Давнього Сходу можна

вважати єгипетські піраміди, скульптурні ансамблі-храми та ін. Значеннєвою домінантою цього типу культури можна визначити поняттями «вічність – монументальність – догмат». Іншими словами, ми фіксуємо найбільш важливі для культури Давнього Сходу цінності та способи їхнього оформлення.

Класична історія європейської культури починається з античності. Причому у межах теорії культури важливо підкреслити існування різних варіантів античної культури, наприклад, культура античної Греції та культура античного Риму. Стародавня культура античності ґрунтується на сукупності міфів, на міфологічних образах богів і героїв, які були викликані творчою уявою людини, що дало потужний поштовх для становлення і розвитку літератури, образотворчого мистецтва, архітектури, науки, філософії. У подальші періоди історії людської цивілізації антична культура і мистецтво справлятимуть помітний вплив на культуру різних епох.

У культурі Давньої Греції затверджується уявлення про цілісність і первісну красу світобудови. Єднання всіх явищ природи, зв'язок між людиною і всесвітом, відображення в мікрокосмі людського світу гармонії макрокосмосу, прагнення до виразності форм і пластичної досконалості, віра в можливості людини, що реалізувалася в античних міфах про героїв, осягнення складних суперечностей буття, що стало основою давньогрецької трагедії, – це основні характеристики культури Давньої Греції. Герой цієї культури – людина, в якій поєднано духовне багатство і досконалість тіла, це і житель Олімпу, і персонаж міфології, і герой давньогрецької трагедії. Значеннєвою домінантою давньогрецької античності можна виразити через поняття «космос – гармонія – пластика».

Для культури Давнього Риму характерним є порушення первозданної гармонії грецького зразка. Попри тісний зв'язок між

грецькою і римською культурами, однак для у римської переважають інші цінності та значеннєві домінанти. Людина – громадянин великої імперії, її частина, учасник найважливіших подій в історії Риму. Помпезність і велич культури Риму контрастує з пам'ятниками культури Греції: грецький Парфенон захоплює гармонійністю і співмірністю з людиною, тоді як римський Пантеон пригнічує холодною догматикою форм і дотриманням нормативності. Скласти уявлення про значеннєві домінанти і специфіку культури Риму можна через тріаду «імперія – урочистість – принципи».

Не варто оминати у нашому дослідженні й значеннєвих домінант культури середніх віків. Це достатньо великий і насичений період історії людства. У середньовічній культурі переважає релігійне начало, утверджується ідеї прагнення до вічності, духовності, тому що культура людської цивілізації неможлива і не існує поза уявленням про божественну першооснову [4].

У культурі середніх віків у незвичних формах поєднуються чуттєве людське і надчуттєве божественне, реальність буття і фантастичність. Культурі середніх віків характерна і гротескність, тобто надміру перебільшення чи, навпаки, зменшення того, що зображують (стосується і літератури, і мистецтва, і архітектури), контрастність, що виражалась у поєднанні дійсного з казковим, трагічності з комічністю. Таким чином, значеннєвими домінанти культури середньовіччя є «божественне (Бог) – духовність – гротеск».

В епоху Відродження відбуваються процеси переосмислення цінності спадщини античної культури. Принципи гуманізму дістав специфічне вираження, повертаючи людині силу, тілесність, чуттєвість і власну гідність. Ренесансна культура поставила людину як творця, деміурга, господарем долі, творцем основ буття, подаючи людину на рівні Бога. Художники, вчені, філософи створюють високі

зразки культури, оспівують красу і велич людини. І звідси, значеннєвими домінантами в тріаді є «природність – гуманізм – вірець».

Віру в розум людини закріплює і розвиває культура Нового часу. Два типи культури формуються в цей період – класицизм і Просвітництво. Класицизм в історії існує у контексті абсолютизму та потужних політичних систем. Жорсткі правила, сувора регуляція форм культури слугують обґрунтуванням для абсолютної влади монарха. В епоху класицизму цінувались раціональність, логіка, чіткий розрахунок, вірність. Симетрії та пропорційності дотримувались із непохитною точністю, позбавляючи пам'ятники культури чуттєвості й людяності. У культурі класицизму різко розмежовується високе і низьке, виділяється в окремий культурний сегмент академічна культура. Значеннєвими домінантами класицизму є «раціональність – абсолютизм – порядок».

Культура Просвітництва тісно пов'язана з піднесенням ролі науки і техніки, з промисловими переворотами та розвитком економіки. Центральне місце в культурі Просвітництва посідають точні науки, а головним завданням культури проголошується освіта, передавання і накопичення знань, просвітницька діяльність. Людина епохи Просвітництва вірувала в те, що для знання відсутні перешкоди і світло розуму розвіє морок невігластва і містики що у цьому світі немає меж для пізнання та відкриттів. Зведення складного до простого дозволяє бачити в людині машину у контексті відкриттів законів механіки. Значеннєва домінанта цієї культури: «наука – механіцизм – реалізм».

Відкидаючи раціональність і реалізм, культура XIX ст. знову звертається до містицизму, осягнення невідомого. Самоцінністю для культури романтизму стає бунт, творчий порив, індивідуальність генія,

художника, артиста. Романтизм стверджує принцип «двох світів»: світ, в якому живе людина (світ життєвої суєти), практичний і буденний – це не світ героя-романтика. Він тікає від цієї одноманітності в стихію битв, воєн, пригод і подорожей, у середньовічну містику, в самодостатній «світ мистецтва», рятується нищівною романтичною іронією, ставлячи під сумнів всі традиції і першооснови. Справжній світ романтизму – це світ чистої духовності, фантазії, вигадки, світ яскравий, виразний, унікальний завдяки унікальності його автора – творця. Принципи культури романтизму концентруються в поняттях «дуальність світів – геніальність – містицизм». Романтизм як історичний тип культури постійно оживає, воскрешає на рівні особистого світосприйняття у багатьох художників ХХ століття, трансформується в романтичну настанову, характерну для світогляду багатьох людей.

Висновки. У дослідженні значеннєвих домінант теорії культури ми узагальнили основні етапи історичного розвитку культури, виділивши значеннєві домінанти, які формували певний тип культури. Це допомагає орієнтуватися в різноманітті явищ культури різних історичних епох. Запропоновані нами результати дослідження можна назвати дослідною культурологічною гіпотезою. Такі культурологічні поняття використовувались у характеристиці значеннєвих домінант кожної історичної епохи, що відігравали важливу роль в історії культури. Однак принцип виділення типологічних значеннєвих домінант, встановлення сутності і форм, покладених в основу кожного історичного типу культури, допомагає в процесі дослідження систематизувати історію культури у концептуальному контексті теорії культури.

Література:

1. Балух В. (2018). Аксіосфера освіти: історичні тенденції та пріоритети сьогодення: кол. монографія; за ред. чл.-кор. НАПН України В.О. Балуха. Чернівці., Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 219 с.
2. Безгін О.І., Бернадська А.Є., Кочарян І.С., Успенська О.Ю. (2018). Культурна політика та мистецька освіта: моделювання процесів: колективна монографія. Київ., Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 2018. 830 с.
3. Богуцький Ю., Корабльова Н., Чміль Г.К. (2014). Нова культурна реальність як соціодинамічний процес людинотворення через ролі: колективна монографія. Київ, Інститут культурології Національної академії мистецтв України, 340 с.
4. Європейська та українська культура в нарисах: навч. посібник. (2003). Київ., Центр навчальної літератури, 240 с.
5. Історія світової культури. Культурні регіони: навч. посібник; кер. авт. кол. Л. Т. Левчук (1997). Київ., Либідь.
6. Лосєв І.В. (2010). Історія і теорія світової культури. Європейський контекст. Київ., Софія.
7. Теорія та історія світової і вітчизняної культури. Курс лекцій; під ред. А.К. Бичко (1993). Київ., Либідь, 440 с.
8. Чікарькова М. (2018). Сучасна культура: проблеми аксіології і термінології: монографія. Київ., ВД Дмитра Бураго, 240 с.

References:

1. Baluch V. (2018). Axiopress of Education: Historical Trends and Priorities of the Present: Кол. monograph; ed. corr. NAPN of Ukraine V.O. Balucha. Chernivtsi: Chernivtsi National University Untitled Yu Fedkovych, 2018. 219 pp. [in Ukrainian].
2. Bezgin O.I., Bernadzian A.E., Kocharyan I.S., Uspenskaya O.Yu (2018). Cultural policy and artistic education: process modeling:

monograph. Kyiv: Institute of Cultural Studies of the National Academy of Arts of Ukraine, 2018. 830 p. [in Ukrainian].

3. Bogutsky Yu, Korablevova N., Chmil G. (2014). *K New cultural reality as a sociodynamic process of human creation through roles: monograph; Institute of Cultural Studies of the National Academy of Arts of Ukraine, 2014. 340 p. [in Ukrainian].*

4. *European and Ukrainian culture in essays: Teach. manual. Kyiv: Center for Educational Literature, 2003. 240 p. [in Ukrainian].*

5. *History of world culture. Cultural Regions: Educational manual; manager author. count of L.T. Levchuk. Kyiv: Lybid, 1997. [in Ukrainian].*

6. Losev I.V. *History and theory of world culture. European Context. Kyiv: Sofia, 2010. [in Ukrainian]*

7. *Theory and history of world and domestic culture. Course of lectures; ed. AK Beechko. Kyiv: Lybid, 1993. 440 p. [in Ukrainian].*

8. Chikarkova M. (2018). *Modern culture: problems of axiology and terminology: monograph Kyiv: V.D. Dmytro Burago, 2018. 240 p. [in Ukrainian].*